

⁸ Україна-2015: Національна стратегія розвитку. Економіка // Проекти Всеукр. громад. об'єднання «Успішна Україна»//<http://uspishnaukraina.com.ua/uk/strategy/60/273.html>.

⁹ Про затвердження Державної цільової економічної програми «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки: Постанова КМУ від 14 травня 2008 р. № 447 //<http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=447-2008-%EF>.

¹⁰ Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI// <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2411-17>.

Резюме

У статті розглядається нова стратегія економічного та соціального розвитку України. Досліджено важливі аспекти правової економічної політики держави та надано наукові висновки та пропозиції стосовно пріоритетів розвитку правової економічної політики України на найближче десятиріччя.

Ключові слова: стратегія, інвестиції, інноваційна модель розвитку, правова економічна політика, пріоритети.

Резюме

В статье рассматривается новая стратегия экономического и социального развития Украины. Исследуются важнейшие аспекты правовой экономической политики государства и даются научные выводы и предложения относительно приоритетов развития правовой экономической политики Украины на ближайшее десятилетие.

Ключевые слова: стратегия, инвестиции, инновационная модель развития, правовая экономическая политика, приоритеты.

Summary

A new strategy of economical and social development of Ukraine is discussed in the following article. It is also investigated the most important aspects of law economical policy of the government and there were given the scientific conclusions and prepositions according to the prerogatives of the Ukrainian law economical policy development within the next decade

Key words: strategy, investment, the innovation model of the development, law economical policy, prerogatives.

Отримано 17.09.2010

Я. В. КОВАЛЬЧУК

Ярослав Вадимович Ковальчук, аспірант Інституту політології і права Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

ОСНОВОПОЛОЖНІ АСПЕКТИ ВІДМІННОСТІ МІЖ СПАДКУВАННЯМ ЗА ЗАКОНОМ ТА СПАДКУВАННЯМ ЗА ЗАПОВІТОМ

Спадкове право, будучи одним з основоположних структурних елементів цивільного права, відіграє важливу роль у житті кожної людини. Його норми, як справедливо зазначає дореволюційний російський цивіліст М. Пергамент, є справжнім показником ступеня культури епохи¹.

Серцевиною спадкового права є власність. Вона включає в себе сукупність суспільних відносин, які виникають, змінюються та припиняються на основі передачі й прийняття невилученого з цивільного обігу майна.

Станом на сьогоднішній день в Україні, за умови бурхливого домінування ринкової економіки, можна спостерігати процес істотного переформатування інституту власності. В останньому, як переконливо свідчать норми спадкового права, активно утверджуються засади приватності².

Одним з найпоширеніших первісних способів набуття права власності на майно є спадкування, яке згідно зі статтею 1217 Цивільного кодексу України, що набрав чинність 1 січня 2004 року (надалі – ЦК України), здійснюється на підставі приписів закону і/або положень заповіту³.

Між вищенаведеними видами спадкування існує певна відмінність, основні аспекти якої стануть предметом нашого розгляду.

Юридичною літературою передбачено багато цікавих та змістовних праць, які повністю чи частково присвячуються дослідженню окресленої проблеми. Їхніми авторами є провідні вітчизняні і зарубіжні дослідники, зокрема: М. Барщевський, Л. Буркацький, В. Гаврилов, В. Гончаренко, Г. Жилінкова, Ю. Заїка, Є. Орач, З. Ромовська, Є. Рябоконт, Б. Тишик, Є. Фурса, С. Фурса та інші фахівці зі спадкового права.

Спадкування за законом та спадкування за заповітом розмежовані в часі. Зокрема, як переконливо засвідчують історичні віхи римського приватного права, перше з'явилося дещо раніше, ніж друге⁴. Зокрема, вищевказане явище пояснюється тим, що у відповідності з приписами стародавнього права особа спадкодав-

ця визначалася устроєм сім'ї та роду. Становище її членів не могло змінюватися приватною волею індивіда. Тому не підлягали будь-яким змінам встановлені змістом зазначеного устрою основоположні засади спадкування. З розвитком суспільних відносин потреба людини в розпорядженні власним майном на випадок невідворотного настання своєї смерті істотно зростала. Тому чинне законодавство світових держав поступово розпочало включати заповіт до основних підстав здійснення спадкування. А це в свою чергу стало можливим завдяки визнанню права приватної власності⁵.

У період існування СРСР провідну роль у прийнятті спадщини відіграло саме спадкування, яке втілювалося в реальність на підставі приписів закону, а не положень заповіту. Це пояснювалося тим, що існуюча на той час у нашій державі адміністративно-командна система управління, нітрохи не визнаючи право приватної власності, всіма можливими засобами активно перешкоджала нормальному функціонуванню останнього⁶.

ЦК України не тільки докорінним чином змінив підхід до розпорядження тестаментоздатного спадкодавця, яке він має право зробити стосовно власної спадщини на випадок невідворотного настання своєї смерті, а й принципово на інших засадах визначив місце вказаного суб'єкта в спадкових відносинах. Які саме юридичні факти спроможні найбільш переконливо підтвердити те, що змісту вищевказаного судження притаманна істинність?

У чинному спадковому законодавстві України положення, які присвячуються ознакам, принципам і механізмам реалізації спадкування за заповітом, дуже виразно передують положенням, що стосуються ознакам, принципам та механізмам реалізації спадкування за законом. Зокрема, перші закріплюються главою 35 ЦК України, а другі відносяться до свого відображення в главі 36 однойменного нормативно-правового акта⁷.

Підстави здійснення спадкування за заповітом істотно відрізняються від підстав здійснення спадкування за заповітом. Зокрема, перше ґрунтується на розпорядженні, яке тестаментоздатний спадкодавець зробив стосовно власної спадщини на випадок остаточного припинення свого земного життя, а друге – на настанні якого-небудь з передбачених ЦК України юридичних фактів, до вичерпного переліку яких належать: відсутність заповіту; визнання заповіту недійсним; неприйняття спадщини спадкоємцями за заповітом; відмова всіх без винятку спадкоємців за заповітом від участі в розподілі спадкової маси; неохоплення за заповітом усієї спадщини⁸.

Коло спадкоємців за законом та коло спадкоємців за заповітом істотним чином відрізняються одне від одного. Про що саме йде мова?

Ознайомившись зі змістом положень ч. 2 ст. 1222 та ч. 2 ст. 2 ЦК України, можна дійти висновку, що за тестаментоздатним спадкодавцем закріплюється право заповісти власну спадщину яким-небудь учасникам цивільно-правових відносин, до складу яких, зокрема, належать: фізичні особи, юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави, а також велика кількість інших суб'єктів публічного права⁹.

Щоправда, необхідно визнати, що постаті останніх спадкоємців за заповітом притаманна значна завуальованість. Зазначений факт пояснюється, зокрема, тим, що на превеликий жаль, станом на сьогоднішній день жодне офіційне наукове джерело не надає нам вичерпної відповіді на запитання – хто саме може бути «іншими суб'єктами публічного права»? Ми стверджуємо, що під вищевказаними учасниками цивільно-правових відносин необхідно розуміти: міжнародні організації (наприклад, ООН, МАГАТЕ), об'єднання вітчизняних юридичних осіб (наприклад, асоціації, промислово-фінансові групи, спілки), іноземні юридичні особи та їхні об'єднання (наприклад, фірми, консорціуми, концерни, холдинги), а також велику кількість інших суб'єктів, коло, функції та засади діяльності яких зуміли отримати офіційне закріплення у приписах відповідних законів і підзаконних нормативно-правових актів, що утворюють систему вітчизняного і/або зарубіжного цивільного законодавства.

ЦК України передбачено 5 черг спадкоємців за законом. До складу кожної з них належать фізичні особи, які, як правило, знаходяться в певних кровних і/або сімейних зв'язках з власником спадкового майна. Інші юридичні факти, що є підґрунтям набуття будь-якою з вищевказаних осіб статусу спадкоємця за законом, наприклад, її непрацездатність за віком або за станом здоров'я на момент відкриття спадщини, законодавець не взяв до уваги¹⁰.

Згідно зі ст. 1261 ЦК України до складу першої черги спадкоємців за законом належать: батьки спадкодавця; діти спадкодавця, зокрема, постуми – діти, які були зачаті під час його життя власника майна і народилися після того, як він уже помер; той з подружжя, який пережив спадкодавця.

У відповідності до ст. 1262 ЦК України склад другої черги спадкоємців за законом утворюють: рідні брати та сестри спадкодавця (як єдинокровні, так і єдиноутробні); баба й дід спадкодавця з боку його батька та матері.

Ст. 1263 ЦК України стверджує про те, що представниками третьої черги спадкоємців за законом є рідні дядьки і тітки спадкодавця.

Суть ст. 1264 ЦК України полягає в тому, що четверту чергу спадкоємців за законом утворюють фізичні особи, які проживали зі спадкодавцем однією сім'єю не менш як п'ять років до часу відкриття спадкової маси (наприклад, фізична особа, що перебувала з власником майна в цивільному шлюбі).

Положення ст. 1265 ЦК України свідчать про те, що до складу п'ятої черги спадкоємців за законом входять: інші родичі спадкодавця до шостого ступеня споріднення включно (наприклад, двоюрідні й троюрідні брати та сестри); утриманці спадкодавця, які не були членами його сім'ї.

Представниками будь-якої з розглянутих черг можуть бути лише ті фізичні особи, які передбачені відповідними приписами ЦК України. Жоден виняток цьому правилу змістом вітчизняного законодавства не притаманний¹¹.

Як бачимо, між вказаними групами учасників цивільно-правових відносин існує певне співвідношення. Суть останнього полягає в тому, що будь-який спадкоємець за законом може стати спадкоємцем за заповітом, але не кожен спадкоємець за заповітом може стати спадкоємцем за законом.

Підгрунття прийняття спадщини спадкоємцями за законом суттєвим чином відрізняється від підгрунття прийняття спадщини спадкоємцями за заповітом. Зокрема, перші беруть участь в процесі спадкування на підставі передбаченої приписами ЦК України черговості, а другі – за умови відсутності останньої, на підставі розпорядження, зробленого тестаментоздатним спадкодавцем на випадок невідворотного настання своєї смерті¹².

На нашу думку, наведений перелік відмінностей між спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом є неповним. Свою точку зору ми обґрунтовуємо тим, що до його складу треба включити ще кілька важливих аспектів.

Коло спадкоємців за заповітом і коло спадкоємців за законом визначаються по-різному. Зокрема, перше встановлюється тестаментоздатним спадкодавцем, а друге – безпосередніми приписами ЦК України. Однак, вищезазначеному правилу притаманні деякі винятки. Що саме мається на увазі?

По-перше, заповідачу забороняється відстороняти від участі в спадкуванні спадкоємців за законом, які мають право на обов'язкову частку в спадщині. Під останніми потрібно розуміти фізичних осіб, що перебуваючи в найбільш близьких кровних і/або сімейних зв'язках з власником спадкового майна, є непрацездатними за віком і/чи за здоров'ям. Склад вищевказаних учасників цивільно-правових відносин, зокрема, утворюють: малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні діти заповідача; непрацездатні батьки заповідача; непрацездатний чоловік або непрацездатна дружина заповідача.

По-друге, черговість участі спадкоємців за законом в розподілі неохопленої заповітом спадщини в деяких випадках змінюється. Підставою для настання такої зміни є певні юридичні факти, перелік яких, характеризуючись строгою вичерпністю, включає в себе: 1) нотаріально посвідчений договір, укладений після відкриття спадкової маси між вищезгаданими фізичними особами, які мали значну заінтересованість в її прийнятті; 2) рішення суду про отримання представником якої-небудь з наступних черг спадкоємців за законом права на спадкування разом з представником тієї черги спадкоємців за законом, що будуть запрошуватися до прийняття спадщини.

Станом на сьогоднішній день в нашій країні спадкування, яке ґрунтується на підставі приписів, які передбачені вітчизняним цивільним кодексом, у порівнянні зі спадкуванням, що здійснюється на підставі розпорядження, складеного тестаментоздатним спадкодавцем стосовно власної спадщини на випадок невідворотного настання своєї смерті, зустрічається значно частіше. Вказаний факт пояснюється тим, що в нашій Вітчизні, на відміну від тих держав, які входять до складу Європейського співтовариства, друге ще не зуміло набути такого великого поширення, як перше. Які чинники спричинили виникнення цього вкрай негативно-го явища та що треба зробити вітчизняним державним органам для його остаточного припинення?

На превеликий жаль, більшість фізичних осіб, які проживають на території України, погано проінформована не тільки про юридичну природу заповіту, а й про процедури його складення і посвідчення. Сподіваємося, що в скорому майбутньому зазначена проблема буде належним чином вирішена шляхом успішного проведення вітчизняним урядом комплексу відповідних реформ, що стосуються сфери юриспруденції. На наше глибоке переконання, до їхнього складу треба включити такі ефективні заходи: зведення до мінімуму обсягу поширення правового нігілізму в нашій державі; ліквідація невідповідностей, які притаманні приписам чинного спадкового законодавства України; а також створення нових і вдосконалення вже існуючих механізмів реалізації наданого тестаментоздатному спадкодавцю ЦК України права на складання заповіту.

Таким чином, з усього вищесказаного можна зробити такі висновки:

- 1) приписи ЦК України передбачають тільки 2 різновиди спадкування: за законом і за заповітом;
- 2) між вказаними спадкуваннями існує істотна відмінність, основні аспекти якої полягають в тому, що:
  - спадкування за заповітом з'явилося трохи пізніше від спадкування за законом;
  - в ЦК України положення про спадкування за законом, розташовані після положень про спадкування за законом;
  - спадкування за законом настає тільки в тих випадках, коли воно не змінене положеннями заповіту;
  - коло спадкоємців за заповітом значно ширше від кола спадкоємців за законом;
  - підставою здійснення спадкування за заповітом є розпорядження, зробленого тестаментоздатного спадкодавцем на випадок остаточного припинення свого земного життя, а підставою здійснення спадкування за законом – безпосередні приписи ЦК України;
- 3) як стверджує автор даної наукової праці, до відмінності, яка існує між спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом, потрібно додати ще такі дуже важливі аспекти:
  - коло спадкоємців за заповітом визначається заповідачем, а коло спадкоємців за законом – безпосередніми приписами ЦК України;
  - станом на сьогоднішній день в нашій державі спадкування за заповітом відбувається рідше, ніж спадкування за законом.

- ¹ *Пергамент М. Я.* «Предълы наслѣдованія» гражданском правѣ. – С.-Петербург, Сенатская Типографія. 1906. – С. 22.
- ² *Заїка Ю. О.* Спадкове право в Україні: Становлення і розвиток: Монографія, 2-ге вид. – К.: КНТ, 2007 – С. 7.
- ³ Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40-44. – С. 356.
- ⁴ *Орач С. М., Тишик Б. Й.* Основи римського приватного права: Навчальний посібник – Львів: Ред.-вид. відділ Львів. ун-ту, 2000. – С. 219 .
- ⁵ *Янушкевич Е. А.* Понятие и содержание завещания // Вестник Удмурдского университета. – 2006. – № 6. – С. 37.
- ⁶ Спадкове право України, навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Л. К. Брукацький – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – С. 27-28.
- ⁷ Цивільне право України: Підручник: У 2 кн. / За ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнєцової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер, 2005. – Кн. 2. – С. 595.
- ⁸ Цивільний кодекс України: Науково-практичний коментар. Вид. 4-е, перероб. і доповн. – Х.: ТОВ «Одісей», 2008. – С. 1123.
- ⁹ *Ромовська З. В.* Українське цивільне право. Спадкове право: Підручник – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 94.
- ¹⁰ *Харитонов С. О., Старцев О. В.* Цивільне право України: Підручник. – Вид. 2, перероб. і доп. – К.: Істина, 2007. – С. 775-776.
- ¹¹ Цивільне право України: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2004. – Т. 1. Загальна частина. – С. 518-520.
- ¹² Спадкове право: навч. посіб. / Ю. О. Заїка, Є. О. Рябокони. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 86, 132.

Резюме

У даній статті висвітлюються основні аспекти співвідношення, яке існує між спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом. Автор зазначеного дослідження висловлює думку про те, що вказані види спадкування мають рівну юридичну силу.

Ключові слова: власність, заповіт, заповідач, спадкове право, спадкування, спадкування за законом, спадкування за заповітом, спадщина.

Резюме

В данной статье освещаются основные аспекты соотношения, которое существует между наследованием по завещанию и наследованием по закону. Автор указанного исследования высказывает мнение о том, что приведенные виды наследования имеют равную юридическую силу.

Ключевые слова: завещание, завещатель, наследование, наследственное право, наследство, наследство по завещанию, наследство по закону, собственность.

Summary

In this article are light up main aspects of correlation, which exists between inheritance on a law and inheritance after a testament. The author of this research express opinion about, that mentioned types of inheritance have equal legal force.

Key words: property, testament, testator, inheritance law, inheritance, inheritance is on a law, an inheritancer is after a testament, inheritance.

Отримано 24.09.2010

Д. С. КУЧЕРЕНКО

*Дмитро Сергійович Кучеренко, магістрант
Інституту підготовки кадрів Національної ака-
демії прокуратури України*

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР: ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА

У Цивільному кодексі України (далі – ЦК) від 16 січня 2003 р. з'явився новий і раніше невідомий вітчизняному цивільному праву правочин – спадковий договір (далі – СД).

За СД одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача (ст. 1302 ЦК).

Як свідчить практика, застосування цього договору викликає чимало труднощів, обумовлених перш за все недостатньою законодавчою регламентацією даного інституту. Не отримав він і належного розвитку в цивілістиці, про що свідчить відсутність монографічних досліджень з даної проблеми. Лише деякі теоретичні та практичні аспекти застосування СД розглядали В. Васильченко¹, С. Мазуренко², Я. Турлуковський³.

З метою роз'яснення питань, що виникають у судовій практиці при застосуванні СД, Пленум Верховного Суду України прийняв постанову № 7 «Про судову практику у справах про спадкування» від 30.05.2008 р., усунувши деякі прогалини у правовій регламентації цього інституту. Проте чимало невірше-